



<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 17, Issue 4, No.53, 2026, pp. 53-72

Received: 02/03/2025 Accepted: 12/05/2025

The Potential of Negation Questions for Affecting the Audience in Dehkhoda's *Amsal-o-Hekam*

Zohreh Ahmadipooranari  *

Associate Professor, Department of Language and Literature Education, Farhangian University, Tehran, Iran
ahmadypoor@yahoo.com

Mousa Ghonchehpour

Associate Professor, Department of Language and Literature Education, Farhangian University, Tehran, Iran
m_ghonchehpour@yahoo.com

Fatemeh Mohammadidahaj

M.A. Graduated, Department of Language and Literature Education, Farhangian University, Tehran, Iran
fatemehmohammadidahaj@gmail.com

Abstract

The negation question is one of the rhetorical questions that are widely used in language and literature. Poets and writers use it according to the situation to persuade the audience. The application of negation questions in Dehkhoda's *Amsal-o-Hekam* is also noteworthy, as the majority of rhetorical questions in this book are of the negation question type. Moreover, negation questions have unique characteristics compared to other rhetorical questions. Given these two points, the present research answers the question of how negation questions are strengthened with expressive and semantic methods to have a greater impact on the audience. This descriptive-analytical research is of a library type. It utilizes the principles of rhetoric, semantics, and logic in some cases. As the evidence extracted from the book of *Amsal-o-Hekam* shows, negation questions have sufficient power to emphasize the negative sentence, because they are accompanied by expressive possibilities such as allegory, allusion, and theological method. On the other hand, the content of some negation questions in *Amsal-o-Hekam* includes the premises of the reasoning, especially accepted premises in logic (Maghbulat), testimony (Motavaterat), and generally accepted beliefs (Mashhurat), which is why they have a special persuasive power.

Keywords: Secondary Thoughts, *Amsal-o-Hekam*, Negation Question, Logic.

Introduction

This study examines one type of rhetorical question (i.e. negation questions) in Dehkhoda's *Amsal-o-Hekam*. The purpose of a rhetorical question is not to receive an answer but to convey a point or concept to the audience. In Dehkhoda's collection, interrogative sentences, especially negation questions, are frequent; out of 729 interrogative sentences in the four-volume set, 256 are used to express negation, accounting for 36% of the rhetorical questions, which is a notably high proportion. The use of negation questions in *Amsal-o-Hekam* is considerably more frequent than in other literary texts. This high frequency raises two questions: 1) What is the reason for the abundance of negation questions in this work, and

*Corresponding author

Ahmadipooranari, Z., Ghonchehpour, M. and Mohammadidahaj, F. (2026). The Potential of Negation Question for Impacting the Audience in Dehkhoda's *Amsal-o-Hekam*. *Literary Arts*, 17(4), 53-72.



2322-3448 © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).



10.22108/liar.2025.144551.2443

2) What are their characteristics?

Previous research shows that recent studies have mostly focused on extracting rhetorical questions from texts and identifying their main meaning, but rhetorical questions have not yet been analyzed specifically in Dehkhoda's *Amsal-o-Hekam*. This study differs because it focuses solely on negation questions and employs both rhetoric and logic in its analysis. This dual approach is scientifically grounded because logical discussions are essentially linguistic, with the foundations of logic derived from language. This study answers these two questions using two tools: rhetorical analysis and logical analysis. Of course, the use of both rhetoric and logic is scientifically grounded, as "logical discussions are, in fact, linguistic discussions, and the foundations of logic are extracted from language" (Bateni, 1999, p. 2). This point is demonstrated in the present study.

Materials and Methods

In terms of purpose, the current study is fundamental, and its method is descriptive-analytical. First, all negation questions were extracted from Dehkhoda's four-volume *Amsal-o-Hekam*. Then, among these negation questions, those that, from the perspective of rhetoric, involved allegory, allusion, or theological methods were separated. Finally, the negative rhetorical questions were examined according to authoritative books on logic and the premises of the reasoning.

Research Findings

The capacities of negation questions to influence the audience were examined in two areas: rhetoric and logic. First, the rhetorical capacities are discussed. In the negation questions found in Dehkhoda's *Amsal-o-Hekam*, allegories are frequently observed because a negation question is essentially an interrogative sentence aimed at obtaining the audience's admission. Considering the factors and reasons embedded in the negation question, the audience agrees to the negation of a certain issue. Allegory, especially those well-known to the audience, serves as a form of evidence because allegory expresses an abstract meaning in a concrete form, thus possessing the power to persuade the audience. Allusion is also one of the rhetorical factors that enhances the effectiveness of the message on the audience, since in each allusion, a claim is made and reference is made to someone or something, providing an emotional and familiar implication for the matter at hand. The third rhetorical factor is the theological method. This has been considered one of the figures of the thought field, defined as "the theological method is that which establishes speech with reason and rational or proof and by citing indisputable accepted principles so firmly that it causes the listener's assent" (Vahidian Kamyar, 2006, p. 135). Many negation questions are accompanied by the theological method.

The logical capacities of negation questions are addressed. It is necessary to mention that in logic, propositions must be declarative, and interrogative sentences, being performative, cannot be evaluated for truth or falsehood. However, negation questions, based on implicative entailment, are declarative sentences because the main meaning of a negation question is a negation proposition. Regarding the capacities of negation questions, allegory is both a rhetorical and logical factor that contributes to their effectiveness. In logic, allegory is defined as "allegory means that the mind transfers a judgment from one object to another due to the existence of a common aspect between them" (Mozafar, 2010, p. 234). In addition, some negation questions are parts of the premises of the reasoning and therefore have a special capacity to influence the audience. The premises of the reasoning are like the materials from which syllogisms are constructed. A study of Dehkhoda's *Amsal-o-Hekam* showed that some negation questions, based on indication per nexum, correspond to some of the fourteen premises of the reasoning, namely accepted premises in logic (Maghbulat), generally accepted beliefs (Mashhurat), testimonies (Motavaterat), or imaginations.

Discussion of Results and Conclusions

The examination of negation questions in Dehkhoda's *Amsal-o-Hekam* shows that these rhetorical negatives are emphasized through various rhetorical devices. Some of these devices include the use of allegory, allusion, and theological methods. In Dehkhoda's *Amsal-o-Hekam*, there are 312 negation questions, of which 191 cases (61%) are accompanied by allegory. Besides allegory, allusion also serves as a form of reasoning and often persuades the audience even more effectively, since it is based on a historical (real or mythical) event. Additionally, many negation questions in Dehkhoda's *Amsal-o-Hekam* are reinforced by the theological method. Furthermore, if some negation questions are considered declarative sentences based on indication per nexum, they serve as the premises of the reasoning. The proverbs and maxims cited from religious scholars, philosophers, and reputable poets, as well as commonly accepted proverbs among the people, are regarded as accepted premises in logic. Those conveyed through allusion and agreed upon by historians are considered testimony. Some allegories are regarded as persuasions. Wisdom based on Islamic principles is considered a certainty, and wisdom that is true to all or based on public interest or ethics is regarded as a generally accepted belief (Mashhurat). Therefore, negation questions in Dehkhoda's *Amsal-o-Hekam* can persuade the audience because they are reinforced by rhetorical devices and logical premises.

ظرفیت‌های پرسش انکاری برای اثرگذاری بر مخاطب در *امثال‌وحکم* دهخدا

زهره احمدی پوراناری* ، دانشیار گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

ahmadypoor@yahoo.com

موسی غنچه‌پور، دانشیار گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

m_ghonchepour@yahoo.com

فاطمه محمدی دهج، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد آموزش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

fatemehmohammadidahaj@gmail.com

چکیده

پرسش انکاری نوعی پرسش بلاغی است که در زبان و ادبیات کاربرد فراوان دارد و سخنوران به مقتضای حال، برای اقناع مخاطب از آن استفاده می‌کنند. کاربرد پرسش انکاری در کتاب *امثال‌وحکم* دهخدا نیز چشمگیر است، به طوری که بیشترین درصد پرسش‌های بلاغی در این کتاب از نوع انکاری است و افزون‌بر این، پرسش‌های انکاری در مقایسه با دیگر پرسش‌های بلاغی ویژگی‌های خاصی دارد. با توجه به این دو نکته، این تحقیق درصدد پاسخ به این سؤال است: پرسش‌های انکاری برای تأثیرگذاری بیشتر بر مخاطب، با کدام شیوه‌های بیانی و معنایی تقویت شده است؟ این تحقیق از نوع کتابخانه‌ای است که با شیوه توصیفی و تحلیلی ارائه می‌شود و برای تحلیل یافته‌های پژوهش از مبانی علم بیان و معانی و همچنین در مواقعی از مبادی علم منطق استفاده خواهد شد؛ زیرا چنان‌که شواهد استخراج‌شده از کتاب *امثال‌وحکم* نشان می‌دهد، پرسش‌های انکاری قدرت تأثیر کافی برای تأکید جمله انکاری را دارد؛ بدین دلیل که پرسش‌های انکاری، با امکانات بیانی از جمله تمثیل، تلمیح و مذهب کلامی همراه شده است و از سوی دیگر، محتوای برخی پرسش‌های انکاری در *امثال‌وحکم* از نوع مواد قیاس به‌ویژه مقبولات، متواترات و مشهورات است و به همین دلیل قدرت اقناع‌کنندگی خاصی دارد.

کلید واژه‌ها: اغراض ثانوی، *امثال‌وحکم*، پرسش انکاری، منطق.

* مسؤول مکاتبات

احمدی پوراناری، زهره، غنچه‌پور، موسی و محمدی دهج، فاطمه. (۱۴۰۴). ظرفیت‌های پرسش انکاری برای اثرگذاری بر مخاطب در *امثال‌وحکم* دهخدا، *فنون ادبی*، ۱۷ (۴)، ۷۲-۵۳.



۱- مقدمه

امثال و حکم یکی از آثار ماندگار علامه دهخدا است که در سال‌های ۱۳۰۸ تا ۱۳۱۱ هجری شمسی تألیف شده است. این کتاب چهارجلدی شامل کم‌وبیش سی هزار عنوان مثل، حکمت، اصطلاح، کنایه و نیز تحت عنوان نظیر و مترادف، نزدیک به ده هزار مثل، حکمت، کنایه و اصطلاح ذکر شده است. همچنین، حدود دوازده هزار استناد به شعر شاعران یا نوشته نویسندگان معتبر فارسی دارد (دهخدا، ۱۳۶۸، ص. ۱۷-۱۸). در این پژوهش، یکی از انواع پرسش بلاغی، یعنی پرسش انکاری، در امثال و حکم دهخدا بررسی می‌شود. هدف از پرسش بلاغی دریافت پاسخ نیست؛ بلکه گوینده می‌خواهد نکته یا مفهومی را به مخاطب ابلاغ کند و مخاطب او خواننده است نه شخصیت متن و البته «تنها پرسش‌هایی ارزش بلاغی دارند که از خواننده متن پرسیده شوند نه یکی از شخصیت‌های متن» (دشتی آهنگر، ۱۳۹۵، ص. ۱۲۸). این گونه پرسش‌ها دو معنا دارد: معنای اولی که پرسش است و مدنظر نیست و گوینده توقع پاسخ از کسی ندارد و معنای ثانوی که خبر و نکته‌ای است که مخاطب باید متوجه آن شود و به آن، معنای مجازی جمله می‌گویند (همایی، ۱۳۷۳، ص. ۹۷). معنای ثانوی بنابر مقتضای حال گوینده و شنونده بیان دریافت می‌شود. در کتب بلاغت، معنای ثانوی چندی از جمله امر، نهی، انکار، تعجب و تحقیر مطرح شده است، «اغراض ثانوی‌ای که در کتب بلاغی برای جملات پرسشی مطرح شده است بیان‌کننده تمامی اغراض ثانوی متون ادبی نیست» (آقاحسینی و سیدان، ۱۳۹۲، ص. ۲۲)؛ اما در هریک از کتب بلاغی به تعدادی از اغراض ثانوی اشاره شده است؛ چنان‌که شمیسا (۱۳۸۱) در کتاب «بیان و معانی» ۲۸ معنای ثانوی برای پرسش بلاغی برشمرده است. در این پژوهش فقط پرسش‌های انکاری در کتاب امثال و حکم بررسی و تحلیل شده است.

۱-۱ بیان مسئله

از میان انواع جملات پرسشی، پرسش انکاری کاربرد بیشتری دارد و در اغلب متون ادبی نیز کاربرد این نوع از پرسش، فراوان است. یک دلیل کاربرد فراوان آن، تأکید است؛ زیرا «درجه تأکید در استفهام انکاری بیشتر است» (فرمهبینی و همکاران، ۱۴۰۰، ص. ۱۸)؛ به همین سبب شاعران و نویسندگان برای مؤکد ساختن مطلب از آن بهره برده‌اند؛ برای مثال، شاعر متعهدی چون ناصر خسرو که شعر را جایگاه تبلیغ عقاید خود قرار داد، از استفهام انکاری به قصد انکار استفاده فراوان کرده است (ابروانی و همکاران، ۱۳۹۷، ص. ۲۶). در امثال و حکم دهخدا نیز جمله پرسشی و به‌ویژه پرسش انکاری، فراوان دیده می‌شود؛ از مجموع ۷۲۹ جمله پرسشی در مجموعه چهارجلدی امثال و حکم دهخدا، ۲۵۶ جمله پرسشی، برای بیان انکار به کار رفته است؛ به عبارت دیگر ۳۶ درصد از پرسش‌های بلاغی امثال و حکم، از نوع پرسش انکاری است که مقدار بسیاری است، پرسش انکاری در حدیقه الحقیقه سنایی نیز ۴۶/۵ درصد اعلام شده است (ر.ک: چویدار، ۱۳۹۶، ص. ۲۲)؛ اما کاربرد پرسش انکاری در اثر تعلیمی بوستان سعدی، ۱۲ درصد (ر.ک: مشهدی و همکاران، ۱۳۹۸) و در اثر غنایی غزلیات شمس نزدیک به ۹ درصد است (ر.ک: پارسا و مهدوی، ۱۳۹۰) و در شعر شاعر معاصری چون قیصر امین‌پور فقط ۱/۵ درصد است (ر.ک: مقیمی و نیک‌منش، ۱۳۸۹)؛ به هر حال میزان کاربرد پرسش انکاری در امثال و حکم دهخدا، بسیار بیشتر از میزان کاربرد آن در دیگر متون ادبی است. وجود پُرسامد جملات استفهام انکاری در امثال و حکم دهخدا دو سؤال به ذهن می‌آورد:

- فراوانی پرسش انکاری در امثال و حکم چه دلیلی دارد؟

- پرسش انکاری در امثال و حکم چه ویژگی‌هایی دارد؟

در این مقاله پاسخ دو سؤال فوق از طریق علم بلاغت (با بررسی تمثیل، تلمیح و مذهب کلامی) و علم منطقی (با بررسی مبادی قیاس از جمله مشهورات، مقبولات و متواترات) بررسی می‌شود و البته توجه توأمان به دو بُعد زبانی و منطقی، مبنای علمی دارد؛ زیرا «مباحث منطقی در حقیقت مباحث زبانی هستند و مبانی منطقی از زبان استخراج شده است» (باطنی، ۱۳۷۸، ص. ۲). این نکته در مقاله حاضر به‌خوبی نمایان است.

۱-۲ پیشینه

در باره پرسش انکاری به‌صورت مستقل تحقیقی انجام نشده است؛ اما پژوهش‌های زیر درباره پرسش بلاغی و معانی ثانوی آنهاست: پارسا و مهدوی (۱۳۹۰) در مقاله «بررسی نقش‌های معنایی و منظوری جملات پرسشی در غزلیات شمس»، پربسامدترین کارکردهای ثانوی پرسش بلاغی را به‌ترتیب تعجب، نهی، استفهام انکاری، ملامت، نفی و استفهام تقریری دانسته‌اند. حیدری و صباغی (۱۳۹۰) در مقاله «پرسش بلاغی در شعر مهدی اخوان ثالث» به این نتیجه رسیدند که بیشترین پرسش‌های بلاغی شعر اخوان، متضمن معنای ضمنی اظهار عجز و بیان نومی‌دی است. مقیمی و نیک‌منش (۱۳۹۲) در مقاله «کارکرد استفهام بلاغی در شعر قیصر امین‌پور» در بررسی اغراض ثانویه پرسش بلاغی، ۲۸ غرض از اشعار او استخراج کردند و نشان دادند غرض گلیه و سرزنش بیشترین کاربرد را دارد. جمالی (۱۳۹۵) در مقاله «نقد و تحلیل اغراض ثانوی خبر و انشا در علم معانی» مقاصد ثانوی خبر و انواع انشا و نمونه‌های مشهود در کتب معانی قدیم و جدید را در قالب جدول ارائه کرده است تا نوع، تعداد اغراض، تفاوت، تنوع و اختلاف معنی‌دار را در ذکر مقاصد هریک از انواع انشا و خبر نشان دهد. ماهیار و افضلی‌راد (۱۳۹۵) در مقاله «پرسش و اغراض ثانویه آن در غزلیات سعدی» نشان دادند که در پرسش‌های بلاغی غزلیات سعدی ۴۵ غرض ثانوی دیده می‌شود. آقابابایی خوزانی و کوهستانی ریزی (۱۳۹۷) در مقاله «بررسی انواع شیوه‌های تأکید بلاغی در قصاید ناصر خسرو با نگاهی به خردگرایی و اندیشه‌های مذهبی شاعر» به این نتیجه رسیدند که از میان شیوه‌های مختلف علم معانی، بیشترین توجه ناصر خسرو به پرسش بلاغی است. امیرمشهدی و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله «بلاغت استفهام در بوستان سعدی» به این نتیجه رسیدند که از ۳۹۷ پرسش بلاغی در بوستان، مضامین توبیخ و سرزنش، نهی، انکار و هشدار پربسامدترین‌اند. درّی و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله «طغیان پرسش در شعر معاصر - ابزاری برای القای اغراض ثانوی - در ایران و عراق (مطالعه موردی نیما یوشیج و نازک الملائکه)» به بررسی ادوات استفهام، بیان اغراض ثانوی جملات سؤالی و تحلیل آن و نیز به تجاهل العارف در شعر این دو شاعر معاصر پرداخته‌اند. تیموری و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله «بلاغت پرسش در غزل سلمان ساوجی» چهار هدف از طرح سؤال بلاغی در این اثر را افزایش بار عاطفی کلام، اغراق، برجسته‌سازی و تأکید کلام، کاهش بار آمرانه و توییخی جمله دانسته‌اند. سبزی‌علی‌پور و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله «معانی ثانوی جمله‌های پرسشی در اشعار پروین اعتصامی» بیان کردند که ۶۳۵ پرسش بلاغی در معنای ثانوی به کار رفته است و استفهام انکاری بیشترین بسامد را دارد. پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که در پژوهش‌های اخیر اغلب به استخراج پرسش‌های بلاغی از یک متن و تعیین نوع غرض پرداخته شده است و تاکنون پرسش بلاغی در کتاب *امثال و حکم دهخدا* بررسی نشده است، البته بررسی پرسش بلاغی در این

کتاب، تفاوت بسیاری با پژوهش‌های گذشته دارد؛ زیرا *امثال و حکم* متن شاعر یا نویسنده‌ای نیست؛ بلکه مجموعه‌ای از امثال و حکم است که هریک سروده شاعری یا نوشته نویسنده‌ای است و بخشی از آن نیز عبارات و کنایات و زبان‌دهای رایج در میان مردم است؛ در واقع پرسش بلاغی درباره مضمون و مفهوم (مثل‌ها و حکمت‌ها) انجام می‌شود. تفاوت دیگر این تحقیق آن است که فقط به پرسش انکاری می‌پردازد و در تحلیل پرسش انکاری افزون بر علم بلاغت، از علم منطق نیز استفاده خواهد شد.

۲- بحث: مبانی نظری

در *امثال و حکم* عبارت‌های پرسشی بسیاری دیده می‌شود که مردم ضمن پذیرفتن و توجه به آنها، در گفتار روزمره نیز استفاده می‌کنند؛ عبارت‌هایی که چنان مقبولیتی یافته‌اند که ذکر آن در گفت‌وگوهای مردمی حجت را تمام می‌کند و شنونده، سخن مخاطب خود را می‌پذیرد. در این تحقیق، این نکته بررسی می‌شود که دلیل مقبولیت این جملات پرسشی چیست؟ چرا این عبارت‌ها پرسشی منطقی و پذیرفتنی به نظر می‌آیند؟ آیا از نظر علم منطق این جملات پرسشی مقبول‌اند؟ برای تطبیق این جملات پرسشی با علم منطق، ابتدا چند اصطلاح از علم منطق در قالب مبانی نظری تعریف می‌شود.

الف) دلالت

«دالت» رابطه علمی بین دو شیء است، به طوری که علم به یکی از آنها سبب انتقال ذهن نسبت به دیگری شود. معلوم اول را «دال» و معلوم دوم را «مدلول» و کاری را که دال انجام داده است «دالت» نامند (حسینی، ۱۳۶۰، ص. ۱۵). دالت به حکم استقراء بر سه قسم است: ۱- دالت عقلی، مانند دالت دود بر آتش؛ ۲- دالت طبعی، مانند دالت سرخی چهره بر تب؛ ۳- دالت وضعی، مانند دالت لفظ میز بر معنی میز. در منطق، دالتی که مدنظر است دالت لفظ بر معنی است که دالتی وضعی است. دالت لفظ بر معنی به حصر عقلی سه قسم است: ۱- دالت مطابقه، یعنی دالت لفظ بر تمام موضوع^۱، مثلاً خانه بگویند و مرادشان همه حیاط و اتاق و در و پنجره و... باشد؛ ۲- دالت تضمن، یعنی دالت لفظ بر جزء معنی موضوع^۲؛ مثلاً بگویند «میز شکست» و مرادشان «پایه میز» باشد؛ ۳- دالت التزام، یعنی دالت لفظ بر امری که خارج از معنی موضوع^۳ است؛ ولی در ذهن با آن ملازم است، مانند دالت شیر بر شجاع (خوانساری، ۱۳۷۵، ص. ۵۷-۶۱). دالت‌های مطابقه، تضمن و التزام با برخی از انواع مجاز در علم بیان تطبیق‌پذیر است.

ب) استدلال

استدلال، کشف احکام مجهول به وسیله احکام معلوم است، استدلال، یعنی رفتن از قضایای معلوم به قضیه مجهول به روش‌های مختلف انجام می‌یابد: ۱- قیاس، آن است که ذهن از قضایای کلی به نتایج جزئی می‌رسد؛ ۲- استقراء، آن است که ذهن از قضایای جزئی به طریق تعمیم به قضایای کلی می‌رسد ۳- تمثیل، آن است که ذهن، حکمی را که درباره چیزی محقق می‌داند، به چیزی دیگر که از جهتی با آن همانند است، تعمیم می‌دهد (خوانساری، ۱۳۷۵، ص. ۳۲۳-۳۲۴). قیاس مهم‌ترین و قاطع‌ترین نوع استدلال است؛ برای نمونه وقتی بگوییم: «هوا جسم است، هر جسمی وزن دارد؛ پس هوا وزن دارد». استقراء دو نوع است: استقراء تام است و آن عبارت از این است که تمام افراد یک جامعه معدود، بررسی شوند و حکمی داده شود؛ مثلاً تمام ستارگان منظومه شمسی شمرده و حکم داده شود که همه ستارگان منظومه شمسی مدار بیضی دارند و استقراء ناقص آن است که مجموعه‌ای، افراد بی‌شمار داشته باشد و تعدادی از آنان بررسی شوند و حکم به همه داده شود؛ مثلاً در سرشماری شهری همه خانواده‌هایی که به آنان مراجعه کردیم، مسلمان باشند و آنگاه حکم کنیم که همه خانواده‌های شهر مسلمان‌اند.

حکم استقراء ناقص و تمثیل یقینی نیست؛ اما اهمیت دارد؛ زیرا استقراء و تمثیل و تجربه نتایج احساسات و مراحل ابتدایی و مبادی فکر بشرند و همه مردم قبل از آنکه بتوانند از طریق تفکر و ترتیب قیاس به مجهولات برسند از استقراء و تمثیل استفاده می‌کنند و نتایج حاصله از تجربه در استدلال قیاسی به کار می‌رود (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۲، ص. ۵۷۳).

فلک مملکت کی دهد رایگانی؟ (دهخدا، ۱۳۶۸، ج. ۱۱۴۸/۲)، پرسش انکاری است؛ معنای آن، انکار است: فلک، مملکت را رایگان و راحت به کسی نمی‌دهد. این عبارت را می‌توان استقراء ناقص دانست؛ مردم روزگار در گذر تاریخ دریافته‌اند که فرمانروایی به صورت رایگان به کسی نمی‌رسد و این حکم را به همه مسائل تعمیم داده‌اند؛ پس اگر در برابر این حکمت که «فلک مملکت کی دهد رایگانی؟» قانع می‌شویم و آن را می‌پذیریم یک دلیلش آن است که استدلالی از نوع استقراء ناقص در علم منطق است. تمثیل نیز که نوعی استدلال است در *امثال وحکم دهخدا* به وفور ملاحظه می‌شود که بدان در جای خود پرداخته خواهد شد. با توجه به آنچه ذکر شد در *امثال وحکم*، استدلال از نوع استقراء و تمثیل دیده می‌شود.

ج) مبادی قیاس یا مواد قیاس

در علم منطق، «استدلال» از مقدمات و موادی تشکیل می‌شود که آن مقدمات به حجت نیاز ندارد؛ بلکه «فی حدّ نفسه از تبیین و اقامه حجت بی‌نیاز است» (مظفر، ۱۳۸۹، ص. ۳۲۳)؛ چنان‌که یک عمارت برای محکم بودن باید مواد و مصالح ساختمانی‌اش مناسب باشد، در استدلال نیز باید مواد قیاس، مناسب و اطمینان‌بخش باشد. در علم منطق، مواد قیاس چهارده‌گانه عبارت است از: ۱- محسوسات (مثال: برف سفید است)؛ ۲- تجربیات (مثال: آهن، هادی حرارت است)؛ ۳- اولیات (هر کل از جزء خود بزرگ‌تر است)؛ ۴- متواترات (مثال: کتاب گلستان نوشته سعدی است)؛ ۵- قضایایی که حدّ وسط آنها با آنهاست (مثال: ده، دو برابر پنج است)؛ ۶- حدسیات (نور ماه از آفتاب است)؛ ۷- مقبولات (مثال: هر که آن کند که نباید آن ببند که نشاید)؛ ۸- وهمیات (هر چه قابل اشاره نباشد، موجود نیست)؛ ۹- مشهورات (عدل نیکوست)؛ ۱۰- مشبهات (مثال: خدا نور است {اگر مراد، نور محسوس باشد})؛ ۱۱- مظنونات (مثال: فلان کس شبانه در کوی آمد و شد دارد؛ پس سوء قصدی دارد)؛ ۱۲- مسلمات؛ ۱۳- مصادرات؛ ۱۴- مخیلات (مانند: تشبیهات شاعرانه) (خوانساری، ۱۳۷۵، ص. ۳۸۹).

در مبانی نظری مقاله حاضر سه اصطلاح از علم منطق تعریف شد تا روشن شود که:

- در منطق، قضایا باید خبری باشد و جملات پرسشی چون جمله انشایی محسوب می‌شود نمی‌توان درباره صدق و کذب آن، سخن گفت، برای این هدف، اصطلاح دلالت تعریف شد تا معلوم شود پرسش‌های انکاری بنابر «دلالت التزام»، خبری‌اند؛ زیرا معنای ثانوی و اصلی پرسش انکاری، خبری انکاری است؛ برای مثال در عبارت «از آتش کجا برآمد باد سرد؟» بنابر دلالت التزام، معنای واقعی آن است که «از آتش، باد سرد نمی‌دمد»؛ از این رو جمله خبری در نظر گرفته شده است؛ بنابراین اگر کسی بگوید پرسش انکاری، چون جمله انشایی است، نمی‌توان درباره صدق و کذب و اثرگذاری آن سخن گفت، پاسخ این است که پرسش‌های انکاری بنابر دلالت التزام، خبری‌اند.

- استدلال سه قسم است: قیاس، استقراء و تمثیل. برخی از پرسش‌های انکاری در کتاب *امثال وحکم*، استقراء ناقص و تمثیل است؛ بنابراین اثرگذاری پرسش‌های انکاری با استفاده از استدلال (از نوع استقراء ناقص و تمثیل)، بیشتر شده است.

- مبادی چهارده‌گانه قیاس همراه با مثال در مبانی نظری نام برده شد؛ زیرا برخی از پرسش‌های انکاری مشمول برخی از مبادی قیاس‌اند و به همین سبب قدرت اثرگذاری و تأکیدبخشی دارند و می‌توانند مخاطب را در انکار نکته‌ای مجاب کنند.

در این مقاله بدین نکته پرداخته می‌شود که پرسش‌های انکاری در *امثال وحکم*، ظرفیت کافی برای اثرگذاری بر مخاطب را دارد که از یک سو بلاغی است و از سوی دیگر ظرفیت‌های منطقی، تأثیرگذاری این پرسش‌ها را افزایش داده است. نخست به دلایل بلاغی پرداخته می‌شود.

۲-۱ پرسش انکاری و عوامل مؤثر بلاغی در اثربخشی آن

۲-۱-۱ تمثیل

امثال و حکم دهخدا اثری تعلیمی و شامل مثل‌ها و عبارت‌هایی است که از شاعران و نویسندگان و برخی نیز از زبان مردم گرفته شده است. تعدادی از این امثال و حکم، بسیار زیان‌زدند و بعضی رواج کمتری دارد و فقط اهل ادب به سبب مطالعه آثار ادبی با آن آشنايند. در این کتاب، مثل‌ها و حکمت‌ها به صورت جمله و شبه جمله و عبارت‌های چندجمله‌ای و گروه‌های اسمی و قیدی بیان شده است و همه انواع جمله خبری، پرسشی، امری و عاطفی در آن وجود دارد؛ اما کاربرد جملات پرسشی بسیار است. بررسی جملات پرسشی / امثال و حکم نشان داد که معانی ثانوی بسیاری که در کتب بلاغت از آن سخن رفته است در / امثال و حکم به کار رفته است؛ اما پرسش انکاری بیشترین بسامد را دارد. با توجه به فراوانی آن در / امثال و حکم، در این تحقیق بدان پرداخته می‌شود.

حال باید دقیق‌تر به این سؤال پاسخ داد که چرا کاربرد تمثیل در پرسش‌های انکاری فراوان است و چرا این اندازه تمثیل در کنار سایر پرسش‌های بلاغی نیست؟ استفهام انکاری در واقع جمله‌ای پرسشی برای گرفتن اقرار از مخاطب است تا با توجه به عوامل و دلایل مندرج در پرسش انکاری، مخاطب در انکار مسئله‌ای توافق کند. تمثیل، به‌ویژه تمثیل‌های معروف برای مخاطب، حکم سند را دارد. وقتی گفته می‌شود «کور را به چراغ چه حاجت؟» (دهخدا، ۱۳۶۸، ج. ۱۲۲۳/۲) مخاطب نکته را می‌پذیرد؛ زیرا تمثیل، قدرت قانع کردن مخاطب را دارد و معنای ذهنی را به صورت عینی بیان می‌کند؛ بنابراین، تمثیل به مثابه ابزاری برای پرسش انکاری به کار گرفته می‌شود تا سخن به مخاطب ابلاغ شود و مخاطب آن را بپذیرد. به نظر می‌رسد این نکته، لازمه سخن انکاری باشد؛ همان‌طور که در کتب معانی درباره جمله خبری انکاری گفته شده اگر «مخاطب مفاد خبر را منکر باشد؛ در این صورت گوینده آن را با ادات، واژه‌ها و عبارت‌های بیشتری مؤکد می‌کند و اگر لازم باشد سوگند هم یاد می‌کند» (علوی مقدم و اشرف‌زاده، ۱۳۹۸، ص. ۳۵)؛ در پرسش انکاری نیز سخن، مؤکد می‌شود و تمثیل یکی از لوازم تأکید است.

بسیاری از پرسش‌های انکاری در / امثال و حکم با تمثیل همراه است که به نظر می‌رسد این تمثیل‌ها در ابلاغ پیام و پذیرش مخاطب برای انکار مؤثرند. منظور از تمثیل به طور دقیق‌تر استعاره تمثیلیه است و «استعاره تمثیلیه جمله‌ای است که حکم مشبّه به را دارد و معمولاً به صورت ثابت و یکنواخت استفاده می‌شود» (آقاحسینی و همتیان، ۱۳۹۴، ص. ۲۲۷). از تعریف تمثیل مشخص می‌شود که با گفتن استعاره تمثیلیه (که فقط شامل مشبّه به است) مخاطب متوجه مفهوم اصلی، یعنی مشبه می‌شود؛ برای نمونه، سعدی در حکایتی از باب اول بوستان، قحط‌سالی را توصیف می‌کند. در آن قحط‌سال از زبان شخص توانگری می‌گوید:

گر از نیستی دیگری شد هلاک مرا هست بط را ز طوفان چه باک؟

(سعدی، ۱۳۷۲، ص. ۵۸)

مرد توانگر با گفتن جمله «بط را ز طوفان چه باک؟»، ترس خود را از قحط‌سالی انکار می‌کند و برای نشان دادن انکار خود، از تمثیل استفاده می‌کند؛ یعنی از قحط‌سالی نمی‌ترسد، همان‌طور که بط از طوفان نمی‌ترسد. مخاطب با شنیدن این تمثیل به مفهوم اصلی آن (مشبه) پی می‌برد: «فرد قوی از مشکلات، ترس و دغدغه‌ای ندارد». مخاطب با شنیدن این تمثیل مطلب را به صورت عینی و بهتر درک می‌کند و با توجه به پذیرفتن تمثیل، مفهوم اصلی پرسش انکاری را می‌پذیرد.

در / امثال و حکم دهخدا ۳۱۲ پرسش انکاری وجود دارد که ۱۹۱ نمونه (۶۱ درصد) از این پرسش‌های انکاری با تمثیل همراه است. این تعداد زیاد کاربرد تمثیل به همراه پرسش انکاری، برای تأکید مطلب و تقویت تأثیر پرسش انکاری بر خواننده است.

جدول شماره ۱- نمونه‌ای از پرسش‌های انکاری همراه با تمثیل در امثال‌وحکم دهخدا

صفحه	پرسش‌های انکاری	صفحه	پرسش‌های انکاری
۱۹۵۱	کی اسیر حبس آزادی کند / کی گرفتار بلا شادی کند؟	۸	آب دریا از دهان سگ کجا گردد پلید؟
۲۰۶۲	یکی مرغ بر کوه بنشست و خاست / چه افزود بر کوه و از وی چه کاست؟	۳۵	آسیا را چه ذخیره است ز چندان تک و دو؟
۱۹۸۱	هست عیان تا چه سواری کند / طفل به یک چوب و دو تا ریسمان؟	۳۷	آفتاب از نور و کوه از سایه کی گردد جدا؟
۲۰۴۰	یک حمام خراب چند جامه‌دار می‌خواهد؟	۴۸	آنجا که یوسف است که گوید ز پیرهن؟
۱۹۵۱	هر که با نوح نشیند چه غم از طوفانش؟	۶۳	آنکه او غرق شود کی غم کالا دارد؟
۱۹۵۳	هر که بیماری دق دارد کجا گردد سمین؟	۶۳	آنکه به دریا رسید کی طلبد پارگین؟
۱۹۵۵	هر که چون کرکس به مرداری فرود آورد سر / کی تواند همچو طوطی طمع شکر داشتن؟	۶۵	آنکه در بحر قلزم است غریق / چه تفاوت کند ز بارانش؟
۱۹۵۷	هر که دریا به تف غبار کند / ماهی از تابه کی شکار کند؟	۷۶	آهوی صحرای گردون را چه بیم از کلاب؟
۱۹۷۰	هرگز چون عود کی تواند شد توغ؟	۷۷	ابراهیم را چه زیان که آذر پدر اوست / و آذر را چه سود که ابراهیم پسر اوست؟
۱۹۷۰	هرگز شنیدی کاهرمین مهر سلیمان پرورد؟	۷۸	ابر باید که به صحرا بارد / زن چه حاصل که به دریا بارد؟
۱۳۳۴	گوهر از بحر کی برون آرد / ترک سر تا نمی‌کند غواص؟	۹۷	از آتش کجا برمد باد سرد؟
۱۳۳۵	گویی به بلاساغون ترکی دو کمان دارد / گرزین دو یکی گم شد ما را چه زیان دارد؟	۱۰۴	از برهنه پوستین کی توان بردن گرو؟
۱۳۳۶	گوهر چون صدف کی دهد سنگ پشت؟	۱۵۷	از معده خالی چه قوت آید / و از دست تهی چه مروت؟
۱۵۲۳	مرده از نیشتر کجا نالد؟	۱۹۳	اگر به جنس ستوری یکی بود خر و اسب / به اسب نازی هرگز چگونه ماند خر؟
۱۷۱۲	مشت هرگز کی برآید با درفش؟	۱۹۴	اگر بسوزد کتان چه غم خورد مهتاب؟
۱۷۱۴	مشک را چون توان نهفت آخر؟	۲۰۲	اگر چراغ بمیرد صبا چه غم دارد / و گر بسوزد کتان چه غم خورد مهتاب؟
۱۷۵۱	من و سلوی را چه داند مرد سیر و گندنا؟	۲۰۴	اگر فضول نباشد شاه چه داند پس قلعه کجاست؟
۱۷۸۲	نار موسی چگونه بیند کور / نطق عیسی چگونه داند کر؟	۲۳۰	اگر نور خورشید والا نبود / کجا ذره مر خویشتن می‌نمود؟
۱۷۸۸	نامه مانی کجا چون مصحف قرآن بود؟	۳۱۸	اهل همت را ز ناهمواری گردون چه باک / سیر انجم را چه غم کاندل زمین جوی و جر است؟
۱۷۹۰	نان جو را که زند زیره کرمانی؟	۳۷۷	به ایرانی چگونه شاد خواهد بود تورانی / پس از چندی بلا کآمد ز ایران‌شهر بر توران؟
۱۹۱۵	هر چند لاله صحن چمن را دهد فروغ / پهلوی کجا زند به بهی با گل طری؟	۳۹۱	به چه کار آید و به چه نرخ آرد / صدفی کاندرونش گوهر نیست؟
۱۲۷۴	گر به قدر خویش نمودی آفتاب / کی شدی حربا ز عشق او خراب؟	۴۰۳	به دزدی ز نعمت بدزدیم ز خدمت / چه برکت بود در میان دو سارق؟
۱۲۷۶	گر بود اشتر چه قیمت بشم را؟	۴۱۹	بر درم قلب خط خوش چه سود؟
۱۲۷۶	گر بود خانه سیل و طوفان خیز / نقش دیوار را چه پای گریز؟	۴۲۶	بر مخنث سلاح جنگ چه سود؟
۱۲۹۶	سیل عالم پر شود هر موج چون اشتر شود / مرغان آبی را چه غم تا غم خورد مرغ هوا؟	۴۴۲	کجا دلنه دلند به خشخاش در / که چون می‌دهد کشت خشخاش بر؟

۱۳۰۰	گر گدا کاهل بود تقصیر صاحب‌خانه چیست؟	۴۴۲	کجا هفت دریا عدم مردم است / که در قطره هستی خود گم است؟
۱۳۰۱	گرگ را کی رسد ملامت شات / باز را کی رسد نهیب شخش؟	۴۴۵	بط را ز طوفان چه باک؟
۱۳۱۹	گل بی‌خار اندر گلشن دهر / به چشم تیزبین کی می‌توان دید؟	۴۴۸	بی‌طلب صید چون بشست آید / تا نجویی چرا به دست آید؟
۱۳۲۰	گلغونه چگونه کند پیر را جوان؟	۵۰۱	پدر کشته کی می‌کند آشتی؟
۱۳۲۲	گمان مرغک سست بال است و پر / کجا سست پر مرغ شد اوج بر؟	۵۰۹	پشه کی دلند که این باغ از کی است / در بهاران زاد و مرگش در دی است؟
۱۳۲۷	گنده بغل را چه سود عنبر و لادن؟	۵۱۴	پنجه در صید برده ضیغم را / چه تفاوت کند که سگ لاید؟
۱۲۵۷	کیست که شمع و چراغ زی مه تابان برد؟	۵۲۰	پیر برنا کجا شود به خضاب؟
۱۲۵۸	کیسه چو خالی بود از زر و سیم / دعوی اکسیر چه سودای حکیم؟	۵۲۶	پیل شطرنج از کجا ماند به پیل منگلوس / شیر شادروان کجا ماند به شیر مرغزار؟
۱۲۵۹	کی سیاهی شود از زنگی دور / گرچه خوانند به نامش کافور؟	۵۴۰	تا نگرید طفل کی جوشد لب؟
۱۲۵۹	کی شناسد طفل قدر سیلی استاد را؟	۵۴۲	تخم بد در زمین نیک چه سود؟
۱۲۵۹	کی شناسد قیمت و مقدار در بی‌معرفت / کی شناسد قدر مشک آهوی خر خیز و ختن؟	۵۶۳	تو را دست بلرزد گوهر چه دانی سفت؟
۱۲۵۹	کی شنیدستی که گردد تشنه سیراب از سراب؟	۵۶۴	تو قدر آب چه دانی که بر لب جویی؟
۱۲۵۹	کی شود پروانه از آتش نفور؟	۵۶۴	تو قدر آب چه دانی که بر کنار فراتی؟
۱۲۵۹	کی شود دریا به پوز سگ نجس؟	۵۶۹	تهی کیسه را از گره بر چه باک؟
۱۲۵۹	کی شود همراز سلطان هر گدا؟	۵۶۹	تیر چون از کمان سست آید / از کجا بر هدف درست آید؟
۱۲۵۹	کی شود سنگ بدگهر گوهر؟	۵۸۲	جز در کف کلیم عصا کی شود چو مار؟
۱۲۵۹	کی فروزد چراغ کس بی‌زیت؟	۵۹۶	جهان پر سماع است و مستی و شور / ولیکن چه بیند در آینه کور؟
۱۲۶۰	کی کند از مرغ کل صنعت عیسی زیان؟	۶۰۶	چاه را چه زیان کون دلو دریده شود؟
۱۲۶۰	کی گردد مه مردم بداصل به دعوی / کی گردد نو پیرهن کهنه به آهار؟	۶۱۰	چراغم چه باید چو خورشید هست؟
۱۲۶۰	کی گردد نو پیرهن کهنه به آهار؟	۶۴۵	چو در بسته باشد چه داند کسی / که گوهر فروش است یا پیل‌ور؟
۱۲۶۰	کی مار ترسگین شود و گربه مهربان / گر موش ماژوموژ کند گاو در همی؟	۶۵۳	چو کفر از کعبه برخیزد کجا ماند مسلمانی؟

۲-۱-۲ تلمیح

تلمیح نیز در کنار پرسش‌های انکاری/مثال‌وحکم دیده می‌شود. تلمیح اشاره به اسطوره، وقایع تاریخی، کهن‌الگو یا اشاره به عنصر یا عناصری از آثار مشهور ادبی و مذهبی یا فلسفی است (رجبی، ۱۳۹۷، ص. ۱۰ به نقل از Allen, 2002, p. 8)

در کنار پرسش‌های انکاری، تلمیح، حکم دلیل را دارد و حتی بیش از تمثیل، مخاطب را قانع می‌کند؛ زیرا بر مبنای قضیه‌ای تاریخی (واقعی یا اسطوره‌ای) شکل می‌گیرد و مخاطب را برای انکار مسئله‌ای آماده می‌سازد.

به ایرانی چگونه شاد خواهد بود تورانی پس از چندی بلا کامد ز ایرانشهر بر توران؟

(دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۳۷۷/۱)

عاقل کی برآرد سر به بادی که تاج بهمن و کی برده باشد؟

(دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۲/ ۱۰۸۷)

پرسش‌های انکاری فوق با آرایه بدیعی تلمیح، مؤکد شده است؛ چنان‌که مخاطب با توجه به مثال تاریخی یا اسطوره‌ای، قانع می‌شود، در واقع تلمیح یک عامل بلاغی است که موجب اثربخشی پیام در مخاطب می‌شود؛ چون در هر تلمیح «ادعا»یی مطرح می‌شود و به کسی یا چیزی اشاره می‌شود و برای امر مطلوب مدنظر، دلالتی عاطفی و شناخته‌شده ذکر می‌شود تا شباهت بین دو امر را علاوه بر حسی‌تر کردن مسئله، به شکل و سیاق زبان منطقی استدلال‌گر و شهادت طلب نزدیک سازد و «پشتیبانی» کند. نکته دیگر اینکه تلمیح در «زمینه»ای از باورها و علایق برخاسته از کهن‌الگوها، انگاره‌های مذهبی و میهنی و نیز فرهنگی بنا می‌شود، بدین ترتیب با طرح مسائل زیربنایی مشترک بین گوینده و مخاطب، ادعایی را که مدنظر است برای مخاطب آشناتر می‌سازد^۱ (اسکویی، ۱۳۹۴، ص. ۳۵)؛ برای مثال در بیت «عاقل کی برآرد سر به بادی/ که تاج بهمن و کی برده باشد» نخست شاعر، ادعایی را مطرح می‌کند و آن این است که انسان عاقل تسلیم دنیای زودگذر نمی‌شود و سپس برای محکم ساختن ادعای خود به «بهمن» و «کی» اشاره می‌کند و البته این تلمیح تاریخی در زمینه‌ای از انگاره‌های میهنی و فرهنگی مطرح می‌شود.

۲-۱-۳ مذهب کلامی

در ذیل بدیع معنوی، آرایه‌ای به نام مذهب کلامی وجود دارد که در تعریف آن آمده است «مطلبی را با قیاس و برهان عقلی و خطابی اثبات کنند. این گونه مطالب در ادبیات، مسائل عاطفی از قبیل مرگ و زندگی، عشق و نفرت، دادوبیداد است» (شمیسا، ۱۳۸۳، ص. ۱۸۰). همچنین در تعریف این اصطلاح بدیعی آمده است: «مذهب کلامی آن است که سخن را با دلیل و برهان عقلی یا خطابی و ذکر اصول مسلم انکارناپذیر چنان ثابت کنند که موجب تصدیق شنونده شود» (وحیدیان کامیار، ۱۳۸۵، ص. ۱۳۵). این تعریف‌ها نشان می‌دهد که در مذهب کلامی فقط به بیان دلیل و برهان اشاره شده است و نشانه‌ای از شروط ادبی بودن در آن به چشم نمی‌خورد؛ اما به‌رحال مذهب کلامی را یک آرایه بدیع معنوی دانسته‌اند؛ البته برخی مذهب کلامی را در پیوند با علم معانی دانسته‌اند؛ زیرا در علم معانی بر سخن گفتن به مقتضای حال مخاطب تأکید می‌شود و یک مصداق آن همین است که جایی که مخاطب با دلایل شاعرانه و تمثیل قانع نمی‌شود به او سخنی با دلیل و برهان عقلی (مذهب کلامی) گفته شود (ر.ک: علیان، ۱۳۹۲، ص. ۱۴). در امثال و حکم دهخدا پرسش‌های انکاری فراوانی با مذهب کلامی همراه است که حاکی از آن است که در این جمله‌ها با استفاده از «مذهب کلامی» جملات مؤکد شده است. در جدول (۲) عبارت‌هایی دیده می‌شود که نکته‌ای را انکار کرده است و در بخشی از عبارت، دلیل و برهانی برای آن ذکر شده است؛ به عبارت دیگر این امثال و حکم با «مذهب کلامی» تقویت شده است. برای روشن‌تر شدن مطلب، پرسش‌های انکاری به جمله خبری تبدیل شده است و با ذکر «زیرا» جمله حاوی دلیل مشخص شده است.

جدول شماره ۲- پرسش‌های انکاری در/امثال و حکم همراه با مذهب کلامی

صفحه	جملات پرسشی و بیان مفهوم آن با جمله خبری
۴۷	آنجا که عیان است چه حاجت به بیان است؟ حاجت به بیان نیست؛ زیرا عیان است.
۴۷	آنجا که دوستی است تکلیف چه حاجت است؟ حاجت به تکلیف نیست؛ زیرا بنا به دوستی کار را انجام می‌دهد.
۵۵	آن را که حساب پاک است از محاسبه چه باک است؟ از محاسبه باکش نیست؛ زیرا حسابش پاک است.
۵۵	آن را که دیبه هنر و علم در بر است / فرش سرای او چه غم از زانکه بوریاست؟ اگر فرش سرای او بوریا باشد غم ندارد؛ زیرا دیبای هنر و علم در برش است.
۵۶	آن را که زیر دامن توفیق پروزند / از گرم و سرد چرخ بدو کی رسد الم؟ از گرم و سرد چرخ به او المی نمی‌رسد؛ زیرا او در دامن توفیق الهی پرورده می‌شود.
۶۵	آنکه خود را شناخت نتواند / آفریننده را کجا داند؟ نمی‌تواند آفریننده را بشناسد؛ زیرا خود را هم نشناخته است.
۷۳	آهسته دل کی پشیمان شود؟ پشیمان نمی‌شود؛ زیرا آهسته دل است (در هر چیزی تأمل می‌کند).
۷۶	آیین تقوا ما نیز دانیم / اما چه چاره با بخت گمراه؟ چاره‌ای نیست؛ زیرا بختش گمراه است.
۹۹	از آن گناه که نفعی رسد به غیر چه باک؟ باکی نیست؛ زیرا نفعش به غیر می‌رسد.
۱۹۷	اگر پشتی کند گردون چه باید پشتی لشکر / چه باید یاری مردم که را یاور بود دولت؟ پشتی لشکر و یاری مردم نیاز نیست؛ زیرا گردون و دولت با او همراه است.
۳۹۸	بدان اکنون که کردن می‌توانی / چو نتوانی چه سود آنکه که دانی؟ دانستن سودی ندارد؛ زیرا نمی‌توانی کاری انجام بدهی.
	بر زبان تسبیح و در دل گاو و خر / این چنین تسبیح کی دارد اثر؟ این تسبیح اثری ندارد؛ زیرا تسبیح بر زبان تو جاری است؛ اما در دل تو فکر دیگری است.
۴۲۷	به رنج از کجا بازماند سپاه / که هستند پرورده پادشاه؟ سپاه در رنج باز نمی‌ماند؛ زیرا پرورده شاه هستند.
۴۴۵	به صاحبش چه وفا کرد که به من بکند؟ به من وفا نمی‌کند؛ زیرا به صاحبش هم وفا نکرد.
۴۵۲	بکوشیم و از کوشش ما چه سود / کز آغاز بود آنچه بایست بود؟ کوشش ما سودی ندارد؛ زیرا در ازل آنچه باید باشد مقدر شده است.
۴۶۰	به لشکر بود نام و نیروی شاه / سپهبد چه باشد چو نبود سپاه؟ سپهبد مهم نیست؛ زیرا اگر سپاه نباشد سپهبد به درد نمی‌خورد.
۴۶۳	به مایه توان ای پسر سود کرد / چه سود افتد آن را که سرمایه خورد؟ کسی که از سرمایه‌اش بخورد سودی نخواهد داشت؛ زیرا با مایه می‌توان سود به دست آورد و او مایه ندارد.
۵۳۱	تا تو در بند قلیه و نانی / کی رسی در بهشت رحمانی؟ در بهشت رحمانی نمی‌رسی؛ زیرا در بند قلیه و نان هستی.
۵۴۹	تقدیر چو سابق است تدبیر چه سود؟ تدبیر سود ندارد؛ زیرا قبلاً تقدیر شده است.
۵۵۱	تن به دود چراغ و بی‌خوابی / نهادهی هنر کجا یابی؟ هنر را نمی‌یابی؛ زیرا تن به دود چراغ و بی‌خوابی ندادی.
۶۴۶	چه سود از درم بر درم باختن / به یکباره به کیسه پرداختن؟ درم بر درم باختن سود ندارد؛ زیرا یکباره کیسه را می‌پردازی.
۶۶۵	چون قضا آید چه سود از احتیاط؟ احتیاط سود ندارد؛ زیرا قضا آمده است.
۶۷۳	چه برکت بود در میان دو سارق؟ برکت (و افزونی) نخواهد بود؛ زیرا هر دو سارق‌اند.
۶۷۴	چه ترسد ز سر آنکه سامانش نیست؟ ترس از دست دادن سر را ندارد؛ زیرا سامانی ندارد.
۶۷۴	چه جای شکر و شکایت ز نقش بیش و کم است / که بر صحیفه هستی رقم نخواهد ماند؟ جای شکر و شکایت نیست؛ زیرا بر صحیفه هستی رقم نخواهد ماند.
۶۸۰	چه سود چون همی ز تو گند آید / گر تو به نام احمد عطاری؟ اگر نامت عطار است سود ندارد؛ زیرا از تو بوی گند آید.
۶۸۲	چه مردی کند در صف کارزار / که دستش تهی باشد و کار زار؟ در صف کارزار نمی‌تواند مردی کند؛ زیرا دستش تهی و کار زار است.
۷۲۰	خدا ندهد سلیمان کی دهد؟ سلیمان نمی‌تواند بدهد؛ زیرا خدا نداده است.
۸۴۲	دونان چو گلیم خویش بیرون بردند / گویند چه غم گر همه عالم مردند؟ می‌گویند: اگر همه عالم بمیرند ما غمی نداریم؛ زیرا

	دون مایه‌اند.
۱۰۵۹	صورت کیست چون معنی رسد؟ صورت ارزشی ندارد؛ زیرا در برابر معنایی ارزش است.
۱۲۱۵	کسی کو نترسد ز یزدان پاک / مر او را ز سوگند و پیمان چه باک؟ او از سوگند و پیمان (دروغ) ترسی ندارد؛ زیرا از یزدان نمی‌ترسد.
۱۲۱۹	کشش چو نبود از آن سو چه سود کوشیدن؟ کوشیدن سود ندارد؛ زیرا کشش مهم است که نیست.
۱۲۵۸	کی رسد از دین سر مویی به تو / زیر هر مویت زناری دگر؟ از دین سر مویی هم به تو نمی‌رسد؛ زیرا زیر هر مویت زناری است.
۱۳۱۳	گفتار چه باید که همی بینی کردار؟ گفتار لازم نیست؛ زیرا کردار را می‌بینی.
۱۷۶۳	مهری که به شیر شد فراهم / تا جان نرود کجا شود کم؟ آن مهر تا جان نرود کم نمی‌شود؛ زیرا (این مهر) با شیر فراهم آمده است.
۱۸۰۸	نرسیدی به خویش در چه رسی؟ در چیزی نمی‌رسی؛ زیرا به خویش نرسیدی.
۱۹۵۸	هر که را باشد طمع الکن شود / با طمع کی چشم دل روشن شود؟ چشم دل روشن نمی‌شود؛ زیرا با طمع الکن شود.
۲۰۰۲	همه گیتی ار دشمن توست پاک / چو ایزد نگهدار باشد چه باک؟ باک نیست؛ زیرا ایزد نگهدار است.
۱۵۱۹	مرد که فردوس دید کی نگرد خاکدان؟ مرد خاکدان را نمی‌نگرد؛ زیرا فردوس را دیده
۳۴۷	با تقاضای عقل و نفس و حواس / کی توان بود کردگارشناس؟ نمی‌توان کردگارشناس بود؛ زیرا عقل و نفس و حواس تقاضای دیگری دارد.
۱۱۷۴	کار چو از دست رفت آه و ندامت چه سود؟ آه و ندامت سود ندارد؛ زیرا کار از دست رفته است.
۱۲۱۷	کسی که مایه ندارد سخن چه داند گفت؟ سخن نمی‌تواند گفت؛ زیرا مایه ندارد.
۱۲۹۴	گر زبان تو رازدارستی / تیغ را با سرت چه کارستی؟ تیغ با سرت کاری ندارد؛ زیرا زبان تو رازدار است.
۱۲۵۳	که را در جهان هست هوش و خرد / کجا او فریب زمانه خورد؟ فریب زمانه را نمی‌خورد؛ زیرا هوش و خرد دارد.

در این بخش، سه عامل بلاغی تمثیل، تلمیح و مذهب کلامی از عوامل مؤثر بر تأکید و اثرگذاری پرسش‌های انکاری معرفی شد؛ چنان‌که شواهد نشان داد تمثیل که یکی از صور خیال در علم بیان است، کاربرد بسیار فراوانی در کنار پرسش انکاری داشت. تلمیح هم در کنار پرسش‌های انکاری دیده شد و شواهد برای مذهب کلامی که یکی از فنون بدیع معنوی (و به گفته برخی علم معانی) است نیز بسیار چشمگیر بود.

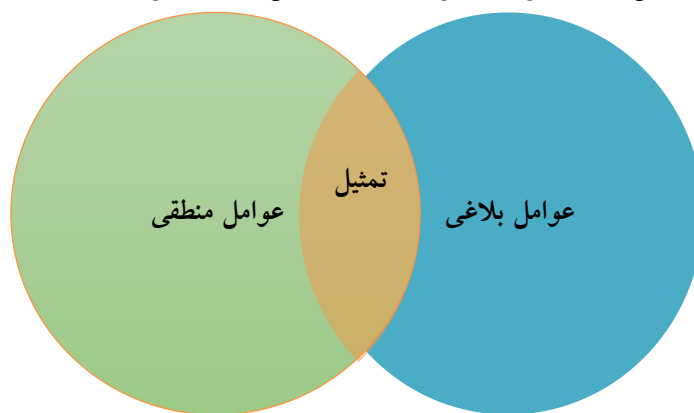
۲-۲ پرسش انکاری و عوامل مؤثر منطقی در اثربخشی آن

بررسی پرسش‌های انکاری در امثال و حکم نشان می‌دهد که بسیاری از پرسش‌های انکاری، قدرت تأثیر شگفت‌انگیزی دارد، به‌طوری که خواننده یا شنونده احساس می‌کند این عبارات را از بدیهیات (بدیهیات عرفی نه منطقی) است و کاملاً پذیرفتنی به نظر می‌آیند. با توجه به این نکته، در این بخش پرسش‌های انکاری در امثال و حکم بررسی می‌شود تا معلوم شود این پرسش‌ها از نظر علم منطق، معتبرند یا نه؟

۲-۲-۱- تمثیل همچون یکی از اقسام استدلال

در بخش پیشین، از تمثیل به عنوان ابزاری بلاغی برای تأکید و تقویت اثرگذاری در پرسش انکاری سخن رفت؛ اما باید در نظر داشت که باید تمثیل علاوه بر عامل بلاغی، عامل منطقی نیز در نظر گرفته شود که در اثربخشی پرسش‌های انکاری عمل می‌کند. تمثیل در علم منطق این‌گونه تعریف شده است: «تمثیل و آن بدین معناست که ذهن از حکم بر یک شیء به حکم بر شیء دیگر، به دلیل وجود جهتی مشترک در میان آنها منتقل شود» (مظفر، ۱۳۸۹، ص. ۲۳۴). و نیز چنین تعریف شده: «حجتی است که در آن حکمی را برای چیزی از راه شباهت آن با چیز دیگر معلوم می‌کنند» (خوانساری، ۱۳۷۵، ص. ۳۲۸). تمثیل در فقه، کلام، خطابه، شعر

و حتی در علوم تجربی استفاده می‌شود (خوانساری، ۱۳۷۵، ص. ۳۳۲) و میزان کاربرد آن در بخش قبل بررسی شد، فقط ذکر این نکته ضروری است که تمثیل از عوامل مؤثر بلاغی و منطقی است که در شکل زیر دیده می‌شود.



۲-۲-۲ مبادی قیاس

چنان‌که در مبانی نظری ذکر شد، مبادی قیاس مانند موادی هستند که قیاس با آن مواد ساخته می‌شود. مبادی چهارده‌گانه قیاس عبارت است از: ۱- محسوسات؛ ۲- تجربیات؛ ۳- اولیات؛ ۴- متواترات؛ ۵- قضایایی که حد وسط آنها با آنهاست؛ ۶- حدسیات؛ ۷- مقبولات؛ ۸- وهمیات؛ ۹- مشهورات؛ ۱۰- مشبّهات؛ ۱۱- مظنونات؛ ۱۲- مسلّمات؛ ۱۳- مصادرات؛ ۱۴- مخیلات (خوانساری، ۱۳۷۵، ص. ۳۸۹). در این بخش، هریک از مواد قیاس که در پرسش‌های انکاری کتاب *امثال و حکم* کاربرد دارد، بررسی می‌شود.

۲-۲-۲-۱ مقبولات

- مقبولات: قضایایی که به‌طور تقلیدی از افراد معتمد اخذ می‌شود و دلیل این اطمینان این است که یا امری آسمانی است، همانند شرایع دینی و سنت‌های مأخوذ از پیامبر (ص) و امام معصوم (ع) یا افزون بودن عقل و تخصص شخص، همانند قضایایی که از حکیمان و دانشمندان متخصص در زمینه‌های طب، اجتماع، اخلاق و مانند آن اخذ می‌شود یا اشعار شاعران معروف و ضرب‌المثل‌های رایج و پذیرفته‌شده نزد مردم - هرچند که از شخص معینی گرفته نشده است - و همانند قضایای فقهی که از روی تقلید از مجتهد اخذ می‌شوند (مظفر، ۱۳۸۹، ص. ۳۵۱). از تعریف فوق نتایج زیر حاصل می‌شود که:

الف) برخی از پرسش‌های انکاری در *امثال و حکم* از نظر علم منطق از مقبولات‌اند؛ زیرا سخن آسمانی قرآن هستند، مانند:

- هل جزاء الاحسان الا الاحسان؟ (دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۴/۱۹۸۴)

- هل یستوی الاعمی و البصیر؟ (دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۴/۱۹۸۴)

- هل یستوی الذین یعلمون والذین لا یعلمون؟ (دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۴/۱۹۸۴)

ب) بسیاری از پرسش‌های انکاری در *امثال و حکم* از نظر علم منطق از مقبولات‌اند؛ زیرا شعر معروفی از شاعر مقبولی بوده

است، مانند:

جوان کی شکید ز جفت جوان؟ (فردوسی به نقل از دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۲/۵۹۰)

کار پرکرده کی بود دشوار؟ (نظامی، به نقل از دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۳/۱۱۷۴)

فلک مملکت کی دهد رایگانی؟ (معزی، به نقل از دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۲/۱۱۴۹)

آنجا که عیان است چه حاجت به بیان است؟ (سعدی، به نقل از دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۴۷/۱)

نکو گو اگر دیر گویی چه غم؟ (سعدی، به نقل از دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۱۸۲۷/۴)

ج) بسیاری از پرسش‌های انکاری در امثال‌وحکم از نظر علم منطق از مقبولات‌اند؛ زیرا ضرب‌المثل‌اند و بر زبان مردم جاری است، مانند:

پشیمانی در دام چه سود؟ (دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۵۱۰/۱)

قیامت را که دیده؟ (دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۱۱۶۹/۲)

خدا کی می‌دهد عمر دوباره؟ (دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۷۱۹/۱)

قلم رفته را چه چاره بود؟ (دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۱۱۶۶/۲)

۲-۲-۲-۲- متواترات

- متواترات: قضایایی که به تأیید و روایت افراد بسیاری است که احتمال تبانی بین آنها نمی‌رود و ایجاد یقین و اطمینان خاطر می‌کند. قضایای متواتر تاریخی، از این نوع‌اند (خوانساری، ۱۳۷۵، ص. ۳۹۶). «وجود شهرها و ممالک مختلفه جهان و یا حوادثی که در گذشته دور و نزدیک به وقوع پیوسته و مورخین متفقاً آنها را روایت کرده‌اند» (رشاد، ۱۳۵۴، ص. ۱۱۴). در امثال‌وحکم، بخشی از پرسش‌های انکاری از نوع متواترات است؛ زیرا برخی تلمیحات تاریخی از نوع متواترات‌اند. اگر حاتم سخی بوده چه سود دارد ای خواجه / تو حاتم گرد یک چندی بنه حاتم سنایی را؟

(دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۲۰۵/۱)

ز شاعری چه بد آمد جریر واعشی را؟ (دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۹۰۷/۲)

ز ایرانی چگونه شاد شاید بود تورانی؟ (دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۸۹۱/۲)

۲-۲-۲-۳- مشهورات

- مشهورات: «قضایایی که در میان مردم شهرت یافته‌اند و همه خردمندان یا بیشتر آنان یا گروهی خاص از آنان بدان قضایا تصدیق دارند». مشهورات به معنای اخص کلمه یا مشهورات محض: این دسته قضایا به اطلاق وصف شهرت سزاوارترند؛ زیرا برای تصدیق به آنها مبنایی جز مشهور بودن و اعتراف و اذعان عموم وجود ندارد، مانند حُسن عدل و قبح ظلم و نیز وجوب دفاع از ناموس و قبح اذیت و آزار بیهوده حیوانات (مظفر، ۱۳۸۹، ص. ۳۳۷). مشهورات به چند دسته تقسیم می‌شود:

۱- واجب‌القبول: قضایایی که سبب شهرت آنها این است که حقانیت و صدق آنها برای همگان آشکار است؛ ۲- تادیبات صلاحیه: قضایایی هستند که همه عقلاً درباره آنها اتفاق نظر دارند و دلیل تصدیق به آنها رعایت مصلحتی عمومی است، مانند «عدل نیکو است»؛ ۳- خلیقات، مانند «شجاعت نیکو است»؛ ۴- انفعالیات، مانند «آزار حیوانات زشت است»؛ ۵- عادیات، مانند احترام گذاشتن به مهمان و پذیرایی از او؛ ۶- استقرائیات، مانند «حاکم تهی‌دست لاجرم ستمگر است»؛ (مظفر، ۱۳۸۹، ص. ۳۳۸-۳۴۵). عبارت‌های زیر از جمله مشهورات در امثال‌وحکم است:

آنجا که عیان است چه جای خبر است؟ (دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۴۷/۱)

کار پرکرده کی بود دشوار؟ (دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۱۱۷۴/۳)

- راستی نهفتن هرگز کجا توان؟ (دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۸۵۹/۲)
 از فضل پدر تو را چه حاصل؟ (دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۱۴۰/۱)
 عاشقان را ز ننگ و نام چه غم؟ (دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۱۰۸۳/۲)
 ناکرده گناه در جهان کیست بگو؟ (دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۱۷۸۵/۴)

۲-۲-۲-۴- مخیلات

مخیلات: قضایایی که مراد از آنها ایجاد حالت بسط و شادی یا قبض و ناراحتی است. تأثیر مخیلات به حدی است که انسان بدون فکر و اراده در برابر آن اقدام به کاری می‌کند یا از کاری روگردان می‌شود (شهابی، ۱۳۳۹، ص. ۲۷۴). به طور خلاصه «مخیلات در شنونده ایجاد رغبت و یا نفرت می‌نمایند» (رشاد، ۱۳۵۴، ص. ۱۱۶). مخیلات نیز در *امثال و حکم* زیاد دیده می‌شود؛ زیرا *امثال و حکم*، بیشتر تمثیل است و تمثیل، عنصر خیال‌انگیز دارد و شنونده را به چیزی راغب می‌کند یا از آن دور می‌سازد، مانند:

- خفته را خفته کی کند بیدار؟ (دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۷۴۲/۱)
 تو قدر آب چه دانی که بر کنار فراتی؟ (دهخدا، ۱۳۸۶، ج. ۵۶۴/۱)

۲-۲-۲-۵- مسلّمات

مسلّمات: قضایایی که میان شخص و دیگران درباره صدق آنها توافق حاصل شده است، خواه در نفس الامر صادق باشد، خواه کاذب، خواه مشکوک. مسلّمات عام، قضایایی هستند که یا مقبول و تسلیم همگان‌اند و در این صورت جزء مشهورات محسوب می‌شوند یا مقبول و تسلیم پیروان یک دین یا ملت یا علم خاص‌اند. مسلّمات خاص قضایایی هستند که مقبول و تسلیم شخص معینی است و او شخصی است که طرف دیگر تو، در مقام جدل و گفتگو است، مانند قضیه‌ای که از اعترافات خصم گرفته می‌شود تا براساس آن بر ابطال یا دفع اعتقاد او استدلالی اقامه شود (مظفر، ۱۳۸۹، ص. ۳۵۰). عبارت‌های زیر نمونه‌ای از مسلّمات است که براساس اصول دین اسلام بیان شده است و پیروان این دین آسمانی، آن را از مسلّمات می‌شمردند:

- همه گیتی ار دشمن توست پاک / چو ایزد نگهدار باشد چه باک؟ (دهخدا، ۱۳۶۸، ج. ۲۰۰۲/۲)
 با قضا سود کی کند حذرت / خون مگردان به بیهوده جگرت؟ (دهخدا، ۱۳۶۸، ج. ۳۶۶/۱)
 بکوشیم و از کوشش ما چه سود / کز آغاز بود آنچه بایست بود؟ (دهخدا، ۱۳۶۸، ج. ۴۵۲/۱)

۳- نتیجه‌گیری

کتاب *امثال و حکم* از مهم‌ترین کتاب‌هایی است که در آن، مجموعه‌ای از ضرب‌المثل‌ها، کنایات، باورها و زبان‌دهای عامیانه فراهم آمده است که در قالب جمله، شبه‌جمله و گروه‌های اسمی و وصفی بیان شده است. در میان جمله‌ها انواع جمله‌های خبری، پرسشی، امری و عاطفی دیده می‌شود که تعداد جمله‌های پرسشی چشمگیر به نظر می‌رسد؛ پرسش‌هایی که از نوع پرسش بلاغی‌اند و نیاز به پاسخ ندارند؛ بلکه غرض و مفهومی را بیان می‌کنند. در کتب بلاغت تعدادی از اغراض پرسش بلاغی ذکر شده است؛ از جمله پرسش برای انکار، تعجب، نهی، امر. در کتاب *امثال و حکم* ۸۰۱ پرسش بلاغی دیده شد که ۳۱۲

نمونه آن، یعنی بیش از ۳۶ درصد آن پرسش انکاری بود. با توجه به کاربرد فراوان پرسش انکاری در امثال وحکم، در این تحقیق به بررسی ویژگی‌های پرسش انکاری و دلیل کاربرد فراوان آن در امثال وحکم پرداخته شد.

بررسی پرسش‌های انکاری در امثال وحکم نشان داد که این پرسش‌های انکاری به شیوه‌های گوناگون مؤکد شده است تا قدرت انکار داشته باشد. برخی از این شیوه‌های بلاغی عبارت است از: کاربرد تمثیل، تلمیح و مذهب کلامی که در ذیل بدیع معنوی بدان پرداخته شده است. در امثال وحکم دهخدا ۳۱۲ پرسش انکاری وجود دارد که ۱۹۱ نمونه (۶۱ درصد) از این پرسش‌های انکاری با تمثیل همراه است و از این تمثیل‌ها همچون ابزاری برای تأکید مطلب و برای قانع کردن مخاطب استفاده شده است. در کنار پرسش‌های انکاری، علاوه بر تمثیل، تلمیح نیز حکم دلیل را دارد و حتی بیش از تمثیل مخاطب را قانع می‌کند؛ زیرا بر مبنای قضیه‌ای تاریخی (واقعی یا اسطوره‌ای) شکل می‌گیرد و مخاطب را برای انکار مسئله‌ای آماده می‌سازد. همچنین در امثال وحکم دهخدا، پرسش‌های انکاری فراوانی با آرایه «مذهب کلامی» همراه هستند که حاکی از آن است که در این جمله‌ها با استفاده از «مذهب کلامی» جملات مؤکد شده است. با توجه به آنچه گفته شد برای تقویت و تأکید پرسش‌های انکاری سه عامل بلاغی «تمثیل»، «تلمیح» و «مذهب کلامی» به کار گرفته شده است. افزون بر این برخی از پرسش‌های انکاری را اگر بنا بر دلالت التزام، خبری در نظر بگیریم، از نظر علم منطق از مبادی قیاس‌لند؛ آنچه از امثال و حکم که از بزرگان دین و حکیمان و شاعران مقبول، نقل شده است و نیز ضرب‌المثل‌های مقبول در میان مردم در علم منطق از مقبولات شمرده می‌شود و آنچه در قالب تلمیح نقل شده است و مورخان بر آن اتفاق نظر دارند، جزء متواترات شمرده می‌شود. برخی از تمثیلات از مخیلات است. حکمت‌هایی که بر مبنای اصول دین اسلام بیان شده است، جزء مسلمات است و حکمت‌هایی که درستی آن بر همگان روشن است یا براساس رعایت مصلحت عموم و یا رعایت اخلاق است از مبادی قیاس و جزو مشهورات‌اند؛ بنابراین، پرسش‌های انکاری در امثال وحکم دهخدا توانایی اقناع کردن مخاطب را دارد؛ زیرا با برخی از عوامل بلاغی و مبادی قیاس مؤکد شده است. یکی از سؤالات پژوهش این بود که چرا پرسش انکاری در امثال وحکم کاربرد بسیار فراوانی دارد؟ پاسخ آن است که کاربرد مثل‌ها و حکمت‌ها اغلب برای بیان پند و اندرز است و برای تأثیر بیشتر پند و اندرز در قالب پرسش انکاری بیان شده‌اند تا با استفاده از ظرفیت‌های تأکیدکننده و اثربخش پرسش انکاری، مخاطب هرچه بیشتر قانع شود و سخن را بپذیرد.

پیوست‌ها

۱- ذکر «ادعا»، «پشتیبان» و «زمینه» براساس نظریه تولمین است. رجوع شود به:

Toulmin, S. E. (1972). *Human Understanding The Collective Use: And Evolution Of Concepts* Princeton University Press.

منابع

آقابابائی، زهرا، و کوهستانی‌ریزی، امیرحسین (۱۳۹۷). بررسی انواع شیوه‌های تأکید بلاغی در قصاید ناصرخسرو با نگاهی به خردگرایی و اندیشه‌های مذهبی شاعر. *متن‌شناسی/دب فارسی*، ۱۰(۱)، ۸۱-۱۰۵.

<https://doi.org/10.22108/rpll.2018.101373.1046>

آقاحسینی، حسین، و همتیان، محبوبه (۱۳۹۴). *نگاهی تحلیلی به علم بیان*. سمت.

آقاحسینی، حسین و سیدان، الهام (۱۳۹۲). نقد و تحلیلی بر مبحث پرسش در کتاب‌های بلاغی فارسی. *نشرپژوهی/دب فارسی*

(ادب و زبان)، ۱۶ (۳۳)، ۱-۲۶. <https://doi.org/10.22103/jll.2014.629>

اسکویی، نرگس (۱۳۹۴). شیوه‌های تعلیمی شاعران سبک آذربایجانی. *شعرپژوهی*، ۷ (۱)، ۲۹-۴۸.

<https://doi.org/10.22099/jba.2015.2519>

افضلی‌راد، رحیم، و ماهیار، عباس (۱۳۹۵). پرسش و اغراض ثانویه آن در غزلیات سعدی. *زبان و ادبیات فارسی*، ۲۴ (۸۰)،

۳۵-۶۳. <http://jpll.khu.ac.ir/article-1-2605-fa.html>

ایروانی، محمدرضا، فلاح، غلامعلی، عباسی، حبیب‌الله، و عبدالهیان، حمید (۱۳۹۷). ساختار ساختارها در اشعار ناصر خسرو با

تکیه بر وجه غالب. *فنون ادبی*، ۱۰ (۴)، ۱۵-۳۴. <https://doi.org/10.22108/liar.2017.104289.1152>

باطنی، محمدرضا (۱۳۷۸). توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی. *امیرکبیر*.

پارسا، سید احمد، و مهدوی، دلارام (۱۳۹۰). بررسی نقش‌های معنایی — منظوری جملات پرسشی در غزلیات شمس. *زبان و*

ادبیات فارسی، ۱۹ (۷۱)، ۲۹-۵۸. <https://jpll.khu.ac.ir/article-1-992-fa.html>

تیموری، سمیرا، کزازی، میرجلال‌الدین، و بیگزاده، خلیل (۱۴۰۱). بلاغت پرسش در غزل سلمان ساوجی. *مطالعات زبانی و*

بلاغی، ۱۳ (۳۰)، ۳۱-۶۲. <https://doi.org/10.22075/jlrs.2022.21474.1786>

جمالی، فاطمه (۱۳۹۵). نقد و تحلیل اغراض ثانوی خبر و انشا در علم معانی، بلاغت کاربردی و نقد بلاغی، ۱ (۲)، ۹۵-

۱۱۶.

<https://doi.org/10.30473/prl.2022.32952.1236>

چوبدار، رضا (۱۳۹۶). تحلیل و بررسی معانی ثانوی جملات استغهامی در حدیقه الحقیقه سنایی [پایان‌نامه کارشناسی ارشد،

دانشگاه کردستان]. گنج.

<https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/d1e781bd2b89a0c7699081a547a4dc5d>

حسینی، سید علی (۱۳۶۰). آشنایی با منطق. انتشارات آزادی.

حیدری، حسن، و صباغی، علی (۱۳۹۰). پرسش بلاغی در شعر مهدی اخوان ثالث. *پژوهش‌های ادبی*، ۸ (۳۱)، ۵۱-۸۰.

<https://lire.modares.ac.ir/article-41-37810-fa.html>

خوانساری، محمد (۱۳۷۵). منطق صوری. آگاه.

دری، نجمه، نیکوبخت، ناصر، میرزایی، فرامرز، و الاسعد، فیروز (۱۳۹۸). طغیان پرسش در شعر معاصر — ابزاری برای القای

اغراض ثانوی — در ایران و عراق (مطالعه موردی نیما یوشیج و نازک‌الملانکه). *مطالعات تطبیقی فارسی و عربی*، ۴ (۶)،

۱۳۹-۱۶۰. <http://jcsfa.modares.ac.ir/article-39-57288-fa.html>

دشتی آهنگر، مصطفی (۱۳۹۵). پرسش بلاغی تشریکی در ادبیات معاصر فارسی. *فنون ادبی*، ۸ (۳)، ۱۱۹-۱۳۶.

<https://doi.org/10.22108/liar.2016.20578>

دهخدا، علی اکبر (۱۳۸۶). *امثال و حکم* (ج. ۱-۴). امیرکبیر.

دهخدا، علی اکبر (۱۳۶۸). *مقالات دهخدا* (به کوشش سید محمد دبیرسیاقی، ج. ۱-۲). تیرازه.

رجبی، زهرا (۱۳۹۷). نگرشی به تلمیح ادبی براساس رویکردهای نوین در نقد ادبی و مطالعات بین‌رشته‌ای. *نقد ادبی*، ۱۱ (۴۳)،

۷-۳۷. <https://lcq.modares.ac.ir/article-29-20638-fa.html>

رشاد، محمد (۱۳۵۴). *منطق «دوره کامل»*. چاپخانه بانک بازرگانی ایران.

سبزعلی‌پور، جهان‌دوست، و واعظی، هنگامه (۱۴۰۱). معانی ثانوی جمله‌های پرسشی در اشعار پروین اعتصامی. *متن‌پژوهی*

ادبی، ۲۶ (۹۲)، ۲۲۳-۲۵۲. <https://doi.org/10.22054/ltr.2019.44260.2746>

- سعدی شیرازی، مصلح الدین (۱۳۷۲). بوستان سعدی (با تصحیح و توضیح غلامحسین یوسفی). خوارزمی.
- شمیسا، سیروس (۱۳۸۱). بیان و معانی. فردوس.
- شمیسا، سیروس (۱۳۸۳). نگاهی تازه به بدیع. فردوس.
- شهابی، محمود (۱۳۳۹). رهبر خرد. کتابفروشی خیام.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۶۲). منطق نوین (با ترجمه و شرح عبدالمحسن مشکوٰۃ‌الدینی). آگاه.
- علوی مقدم، محمد، و اشرفزاده، رضا (۱۳۹۸). معانی بیان. سمت.
- علیان، سوسن (۱۳۹۲). بررسی تاریخی و تطبیقی حسن تعلیل و مذهب کلامی در آثار بلاغی عربی و فارسی [پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد]. گنج.
- <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/15a099d1eebef7db359998a6d8aad5ae>
- فرمهبینی فراهانی، الهام، حیدری، حسن، و صباغی، علی (۱۴۰۰). شیوه‌ها و شگردهای تأکید در شاهنامه با تمرکز بر مطالعه داستان کاموس کشانی. فنون ادبی، ۱۳(۱)، ۱-۲۴. <https://doi.org/10.22108/liar.2020.122706.1845>
- مشهدی، محمد امیر، اتحادی، حسین، و عبادی نژاد، لیلیا (۱۳۹۸). بلاغت استفهام در بوستان سعدی. جستارهای زبانی، ۱۰(۴)، ۱۴۳-۱۷۲. <https://lrr.modares.ac.ir/article-14-26116-fa.html>
- مظفر، محمدرضا (۱۳۸۹). منطق (انشاءالله رحمتی و مجید حمیدزاده، مترجمان). حکمت.
- مقیم، فاطمه، و نیک‌منش، مهدی (۱۳۸۹). کارکرد استفهام بلاغی در شعر قیصر امین‌پور. جستارهای نوین ادبی، ۴۶(۲)، ۱۲۱-۱۴۴. <https://doi.org/10.22067/jls.v46i2.27623>
- وحیدیان کامیار، تقی (۱۳۸۵). بدیع از دیدگاه زیبایی‌شناسی. سمت.
- همایی، جلال‌الدین (۱۳۷۳). معانی و بیان. هما.

References

- Afzali Rad, R., & Mahyar, A. (2016). Interrogations and Their Secondary Purposes in Saadi's Ghazals. *Persian Language and Literature*, 24(80), 35-63. <http://jpll.khu.ac.ir/article-1-2605-fa.html> [In Persian].
- Aghababaii, Z., & Kouhestani rizi, A. (2018). A Survey of Rhetorical Approaches in Naser Khosraw's Qasā'id Looking at the Rationalism and Religious Ideas of the Poet. *Textual Criticism of Persian Literature*, 10(1), 81-105. <https://doi.org/10.22108/rpll.2018.101373.1046> [In Persian].
- Aghahosaini, H., & Hemmatian, M. (2015). *Analytical Approach to rhetoric*. Samt. [In Persian].
- Aghahosaini, H., & Seyyedani, E. (2014). An Analysis of The Question of Interrogation in Persian Rhetorical Works. *Journal of Prose Studies in Persian Literature*, 16(33), 1-26. <https://doi.org/10.22103/jpl.2014.629> [In Persian].
- Alavi Moghadam, M., & Ashrafzadeh, R. (2019). *The meanings of expression*. Samt. [In Persian].
- Alian, S. (2013). *Historical and Comparative Study of phantastic etiology and "theological method" in Arabic and Persian Rhetorical Works* [Master's Thesis, Ferdowsi University of Mashhad]. Ganj. <https://ganj.irandoc.ac.ir/viewer/15a099d1eebef7db359998a6d8aad5ae> [In Persian].
- Batani, M. (1999). *Description of the grammatical structure of the Persian language*. Amirkabir. [In Persian].
- Chobdar, R. (2017). *Analysis and Examination of Secondary Meanings of Interrogative Sentences in Sanai's Hadiqat al-Haqiqah* [Master's thesis, University of Kurdistan]. Ganj. <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/d1e781bd2b89a0c7699081a547a4dc5d> [In Persian].
- Dashti Ahangar, M. (2016). Cooperative rhetoric question in contemporary Persian literature. *Literary Arts*, 8(3), 119-136. <https://doi.org/10.22108/liar.2016.20578> [In Persian].
- Dehkhoda, A. A. (1931). *Amsal al-Hakam* (Vol. 1-4). AmirKabir. [In Persian].
- Dehkhoda, A. A. (1991). *Articles of Dehkhoda*, (S. M. Dabir Siaghi, Collector). Tirajeh. [In Persian].

- Dorri, N., Nikubakht, N., Mirzai, F., & Alasad, F. (2019). Upheaval of the Question in Contemporary Poetry - An Instrument to Instill Secondary Outlooks in Iran and Iraq (Case Study: Nima Yushij and Nazak Al-Malaek). *Persian and Arabic Adaptive Researches*, 4(6), 139-160. <http://jcsfa.modares.ac.ir/article-39-57288-fa.html> [In Persian].
- Farmahini Farahani, E., Heidary, H., & Sabbaghi, A. (2021). Methods and Techniques of Emphasis in Shahnameh: The Case of Kamoos Koshani Story. *Literary Arts*, 13(1), 1-24. <https://doi.org/10.22108/liar.2020.122706.1845> [In Persian].
- Heidary, H. & Sabbaghi, A. (2011). Rhetorical Question in the Poetry of Mahdi Akhavan Sales. *Literary Research*, 8(31), 51-80. <http://lire.modares.ac.ir/article-41-37810-fa.html> [In Persian].
- Homayi, J. (1994). *Meanings and Expressions*. Homa. [In Persian].
- Hosaini, S. A. (1981). *Introduction to Logic*. Azadi Publications. [In Persian].
- Iravani, M. R., Fallah, G., Abbasi, H., & Abdollahian, H. (2018). Structure of Structures in Naser Khosrow's Poem (focusing on dominant). *Literary Arts*, 10(4), 15-34. <https://doi.org/10.22108/liar.2017.104289.1152> [In Persian].
- Jamali, F. (2017). Criticism and Analysis of Secondary Thoughts of News and Writings in the Science of Meaning. *Practical Rhetoric & Rhetorical Criticism*, 1(2), 95-116. <https://doi.org/10.30473/prl.2022.32952.1236> [In Persian].
- Khansari, M. (1996). *Formal Logic*. Agah Publications. [In Persian].
- Mashhadi, M. A., Etehad, H., & Ebadinejad, L. (2019). Rhetoric of Interrogation in Saadi's Bustan. *Language Related Research*, 10(4), 143-172. <https://lrr.modares.ac.ir/article-14-26116-fa.html> [In Persian].
- Moghimi, F., & Nikmanesh, M. (2013). The Function of Rhetorical Questions in Qeysar Aminpour's Poetry. *New Literary Studies*, 46(2), 121-144. <https://doi.org/10.22067/jls.v46i2.27623> [In Persian].
- Mozaffar, M. R. (2010). *Logic* (I. Rahmati & M. Ha midzadeh, Trans.). Hekmat. [In Persian].
- Oskoei, N. (2015). Reasoning Methods in the Azarbaijani Style. *Journal of Poetry Studies (boostan Adab)*, 7(1), 29-48. <https://doi.org/10.22099/jba.2015.2519> [In Persian].
- Parsa, S. A., & Mahdavi, D. (2011). A Study of the Semantic-Intentional Roles of Interrogative Sentences in Shams's Ghazals. *Persian Language and Literature*, 19 (71), 29-58. <https://jpll.khu.ac.ir/article-1-992-fa.html> [In Persian].
- Rajabi, Z. (2018). An Attitude to Literary Allusion Based on New Approaches to Literary Criticism and Interdisciplinary Studies. *Literary Criticism*, 11(43), 7-37. <https://lcq.modares.ac.ir/article-29-20638-fa.html> [In Persian].
- Reshad, M. (1975). *Complete Course of Logic*. Iran Commercial Bank Printing House. [In Persian].
- Sabzalipour, J., & Vaezi, H. (1401). Secondary Meanings of Interrogative Sentences in the Poems of Parvin E'tesami. *Literary Text Research*, 26(92), 223-252. <https://doi.org/10.22054/ltr.2019.44260.2746> [In Persian].
- Sadi, M. (2008). *Boostan* (Gh. H. Yousefi, Ed.). Kharazmi Publication. [In Persian].
- Sadr al-Din Shirazi, M. (1983). *Modern Logic* (A. Meshkat al-Dini, Trans.). Aghah. [In Persian].
- Shahabi, M. (1960). *Leader of Wisdom*. Khayyam Bookstore. [In Persian].
- Shamisa, S. (2002). *Expressions and Meanings*. Ferdous Publications. [In Persian].
- Shamisa, S. (2004). *A new look at Badie*. Mitra. [In Persian].
- Teymori, S., Kazzazi, M. J. & Beygzade, K. (2022). The rhetoric question in Salman Savoji's. *The Journal of Linguistic and Rhetorical studies*, 13(30), 31-62. <https://doi.org/10.22075/jlrs.2022.21474.1786> [In Persian].
- Vahidian Kamyar, T. (2006). *Rhetoric (Badi) from the aesthetic point of view*. Samt. [In Persian].